

*Т. Л. Шестаковська,
аспірант, Чернігівський державний інститут економіки і управління*

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

*T. L. Shestakovska,
graduate student, Chernihiv State Institute of Economics and Management*

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF THE SECONDARY EDUCATION DEVELOPMENT

У статті розглянуто особливості формування методичних підходів до оцінки розвитку системи загальної середньої освіти. Обґрунтовані критерії, принципи та цілі процесу оцінки. Розроблено етапи та запропонована система показників розвитку загальної середньої освіти.

The article gives the formation features of the methodological approaches to the assessment of the general secondary education. The criteria, principles and purposes of the evaluation process are substantiated. The article contains the stages and system of secondary education development indexes, developed and suggested within the frame of the research.

Ключові слова: загальна середня освіта, система освіти, розвиток освіти, критерії розвитку, показники розвитку, оцінка розвитку, методичний підхід.

Key words: general secondary education, education, education development, criteria of development, indicators of development, assessment of development, methodical approach.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема механізму оцінки розвитку загальної середньої освіти, як одна з найбільш актуальних проблем становлення та розвитку нових економічних відносин у системі освіти, тривалий час залишалась поза рамками наукових досліджень. Це пояснюється відсутністю потреби у розгляді самої проблеми та специфічністю функціонування протягом тривалого часу планової моделі економіки, в тому числі і у сфері освіти. При цьому питання розвитку економічних відносин сприймалися лише як такі, що не можуть реалізуватися в існуючих умовах, оскільки мова йшла не про перспективний розвиток системи освіти, а її виживання в рамках бюджетного недофінансування потреб.

Ринкові перетворення, які мали місце в результаті економічних реформ, примусили звернути увагу на дану проблему як зі сторони органів влади, так і представників науково-педагогічної громадськості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На загальноекономічному рівні окремі сторони поставленої проблеми представлені в працях таких українських вчених, як Грішнова О.А., Каленюк І.С., Кремь В.Г., Куценко В.І., Паращенко Л.І., Стадник А.М. До найбільш відомих робіт зарубіжних вчених, присвячених питанням розвитку освіти та загальної середньої освіти, належать роботи Башкіної Г.В., Белякова С.А., Болдирєвої Н.В., Віфлеємського А.Б., Деркачова П.В., Лисенко І.В., Пуденко Т.І., Шайхелісламова Р.Ф. та інших. У той же час залишаються малодослідженими питання методики оцінки розвитку системи загальної середньої освіти.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Розвиток освіти є одним із пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку держави, адже в сучасних умовах важливим фактором розвитку країни є рівень і якість освіченості населення. Оцінка показників розвит-

Рис. 1. Класифікація критеріїв розвитку системи загальної середньої освіти

Джерело: [2, с. 182].

ку є однією з основних задач управління будь-якою економічною та соціальною системою. У той же час вирішення прикладних проблем оцінки залежить від теоретичних позицій дослідників, які визначають підхід до оцінювання та створюють методичний інструментарій. Отже, метою дослідження є розробка теоретичних положень щодо методичних підходів оцінки розвитку системи загальної середньої освіти.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Особливості оцінки діяльності та специфіка об'єкта оцінювання потребують додаткових теоретичних досліджень, узагальненого уявлення про сутність цієї оцінки, принципи і послідовність її етапів, наявність належного інструментарію — критеріїв і механізму оцінювання.

Досліджуючи критерії та показники розвитку системи освіти, науковець Каленюк І.С. у своїх працях пропонує критерії кількості, якості, рівності та відповідності. Ці критерії розкриваються в показниках, що представляють освітній процес за такими основними блоками:

- вихідні ресурси, тобто ті матеріальні, людські та фінансові ресурси, що є в наявності для здійснення процесу навчання за різними рівнями і ступенями підготовки;
- навчальний процес, тобто тривалість, динаміка, інтенсивність здійснення процесу навчання;
- випуск, тобто результат процесу навчання;
- кінцеві результати, що характеризують міру, якою національна система освіти (або пропозиція освітніх послуг) відповідає попиту суспільства на неї.

Критерії досягнення цілей освіти охоплюють кількісні параметри функціонування її системи. Ці параметри, перш за все, повинні характеризувати вихідні ресурси освіти: кількість учнів та студентів; кількість вчителів; реальні видатки на кожного рівні освіти; заробітна плата вчителів; підручники; витрати на підручники та інші фінансові ресурси, такі як капітальні витрати на шкільні будівлі та інше. Обсяг вихідних ресурсів свідчить про стан освіти, наявний в країні: кількість закладів, вчителів та учнів, використання комп'ютерного навчання, телебачення, видатки на харчування, кількість шкіл кожного рівня.

Найважливішими показниками, на думку вченого, в цій серії виступають сукупні грошові витрати на освіту — поточні видатки на освіту; приватні інвестиції батьків; ка-

пітальні видатки уряду державним і приватним закладам [1, с. 54—55].

Заслугує на увагу дослідження питань розвитку системи загальної середньої освіти як українськими, так і зарубіжними вченими. Так, в дослідженнях Паращенко Л.І. [2], Стадник А.М. [3], Пуденко Т.І. [4] та Башкіної Г.В. [5] висвітлюються проблеми визначення критеріїв та формування механізму розвитку загальної середньої освіти, однак відсутня система показників, яка б відповідала зазначеним критеріям та механізму.

У наших дослідженнях особливу увагу приділено науковим розробкам Паращенко Л.І. [2, с. 180—193],

яка пропонує класифікувати критерії розвитку загальної середньої освіти, розбивши їх на чотири групи: функціональні, технологічні, економічні та антропологічні (рис. 1).

Функціональні критерії надають підстави для оцінки здійснення системою тієї чи іншої процесуальної функції, зокрема оцінки функцій, які освіта виконує в суспільстві.

Технологічні критерії розвитку системи загальної середньої освіти вказують на діапазон використання різних типів педагогічних технологій і, по суті, характеризують можливість економії живої праці в навчальному процесі.

Економічні критерії припускають відстеження ефективності використання фінансових і матеріальних ресурсів для забезпечення якісної освіти. Оптимальним вважається досягнення найкращих результатів при мінімальних витратах.

Антропологічні критерії розвитку орієнтують на визначення міри пристосованості навчального процесу до антропологічних можливостей людини, підвищення комфорту учнів від перебування у навчальному закладі.

Звичайно, для практичного використання цих критеріїв, тобто встановлення критеріальних оцінок розвитку системи, необхідно продовжити роботу з визначення адекватних тим чи іншим критеріям індикаторів (показників) [2, с. 184; 3, с. 17].

Вказана система критеріїв розвитку загальної середньої освіти, яка розглядалася вищезазначеними вченими, на наше переконання, не є повною.

На нашу думку, ключові положення, що визначають підхід, логіку і зміст оцінки системи освіти та розкривають критерії оцінювання, зводяться до наступного.

Початкові уявлення про стійкий розвиток системи освіти як процес, що забезпечує не тільки позитивну динаміку в показниках якості і доступності освіти на певному часовому інтервалі, але й постійне зростання можливостей задоволення освітніх потреб у тривалій перспективі, тобто зростання потенціалу системи освіти обумовлює особливе розуміння результатів розвитку, які стають об'єктами оцінювання.

В якості показників результатів розвитку системи освіти ми пропонуємо:

- 1) позитивні зміни в самій системі освіти: елементах системи, внутрішніх і зовнішніх зв'язках (структурних ха-

рактеристиках) і в складі реалізованих функцій (функціональних характеристиках). Ці зміни передбачають формування закладів освіти нового типу, нових освітніх програм, форм організації навчання і виховання, змін у системі управління, вдосконалення взаємозв'язків між освітніми установами та ін.;

2) зростання ресурсного потенціалу системи, який включає всі види ресурсів, що забезпечують розвиток освіти [7, с. 85];

3) кінцевий ефект від реалізації нововведень.

Таким чином, для ствердження того, що розвиток носить стійкий характер, необхідно мати позитивну динаміку не тільки в безпосередніх результатах інноваційного процесу і його кінцевих ефектах, але і в ресурсному забезпеченні процесів розвитку.

Пропонований підхід до оцінювання включає кілька принципових позицій. По-перше, оцінку безпосередніх результатів реалізації програм розвитку освіти різного рівня (державного, регіонального, місцевого) слід проводити в комплексі з оцінкою якості цілей розвитку. Самі по собі зміни, які відбуваються в системі освіти (нові елементи і зв'язки між ними у вигляді нових видів освітніх установ, вдосконалення освітніх програм та педагогічних технологій, нових економічних механізмів та ін.) не мають безпосередньо вираженого позитивного або негативного значення, яке дало б можливість стверджувати про ознаки реального розвитку освіти. Оцінка результатів розвитку систем освіти повинна здійснюватися за своїми специфічними критеріями, які могли б змістовно відображати цільові орієнтири цього розвитку.

По-друге, з практичної точки зору оцінка розвитку обов'язково повинна включати, на наш погляд, дві фази — оцінку планованих цілей і результатів та оцінку їх фактичного досягнення. Міра досягнення запланованих результатів є характеристикою якості управління процесами розвитку і одним з результатів розвитку.

По-третє, проведену в рамках першої фази оцінку цілей розвитку слід здійснювати з ціннісної та технологічної позицій. У першому випадку мається на увазі смислове значення змін у системі, ціннісні аспекти розвитку. У цій оцінці важливі не характеристики формулювання цілей, а очікувані ефекти, міра підвищення якості реалізації освітою своїх функцій в сучасному суспільстві.

Для оцінки російський науковець Пуденко Т.І. пропонує виділити три основні функції системи освіти:

1) соціальну (забезпечує трансляцію культури і продуктивну соціалізацію особистості, соціальну динаміку суспільства);

2) педагогічну (забезпечує рівень знань і компетентності, необхідний для соціально-економічного розвитку країни);

3) економічну (забезпечує ефективну діяльність освіти як сектора національної економіки) [4, с. 97].

Відповідно, ефекти розвитку системи освіти повинні проявлятися через позитивні зміни за всіма трьома функціями, а для оцінки планованих ефектів визначаються три групи критеріїв:

1) функціонально-цільова (включає перелік конкретних показників освітніх, педагогічних ефектів, на досягнення яких спрямований той чи інший проект у сфері освіти);

2) соціальна (включає перелік конкретних показників очікуваних соціальних ефектів від реалізації інноваційного проекту у сфері освіти);

3) економічна (включає перелік конкретних показників зростання ресурсного потенціалу системи освіти, що

Рис. 2. Блок-схема етапів методичного підходу до оцінки механізму розвитку системи загальної середньої освіти

забезпечує досягнення більш значних соціальних та освітніх ефектів).

З позицій управління освітою питання про те, які результати розвитку освітньої системи — це питання про управлінську ефективність, здатність розробити і реалізувати програми розвитку, які в кінцевому підсумку в сукупності забезпечують три згаданих основних ефекти.

Якщо в основу проектів і програм розвитку покладена стратегія території, обрані пріоритети, визначені конкретні результати, які керівництво і соціальні партнери планують отримати до моменту завершення цих програм і проектів, а також ті педагогічні, економічні та соціальні ефекти, які необхідні в даний момент місцевості, створюються передумови для максимальної об'єктивної оцінки.

Оскільки кожен такий проект — це форма представлення управлінських рішень, що відбиває підхід до подолання актуальних проблем розвитку освіти і всієї території, пропонується використовувати критерій управлінської ефективності. Він являє собою, по суті, інтегральну ефективність, що охоплює всі складові ефекти розвитку освіти. Завдання управління — максимізувати інтегральну ефективність, так як інші критерії не є альтернативними.

Пропонована оцінка цілей з технологічної точки зору означає перевірку того, наскільки грамотно вони сформульовані з позиції класичних вимог до цілей як до орієнтирів діяльності, бажаних результатів, які передбачається отримати до певного терміну.

Як було показано раніше, цілі розвитку являють собою сукупність взаємопов'язаних бажаних змін у системі, виступають основою результатів цих змін, постають у вигляді структурованого "дерева цілей" (або "дерева результатів"). При дотриманні системного підходу ці зміни мають злагоджено здійснюватися у всіх основних елементах системи освіти — у результатах навчання і виховання, освітньому процесі (у складі реалізованих освітніх програм, формах організації освіти, мережі освітніх установ), ресурсному забезпеченні освітнього процесу (кад-

Рис. 3. Система показників розвитку загальної середньої освіти

ровому, науково-методичному, матеріально-технічному і т.д.), а також, при необхідності, у формах і методах управління.

Запропонований нами методичний підхід щодо оцінки розвитку системи загальної середньої освіти складається із шести етапів, які представлені на рис. 2.

На першому етапі досліджуються особливості діяльності закладів системи загальної середньої освіти. Враховуючи специфіку такої діяльності, всі фактори, які на неї впливають, пропонуємо розділити на чотири групи:

- 1) фактори організації навчального процесу;
- 2) фактори задоволення потреб споживачів;
- 3) фактори підвищення потенціалу навчального закладу;
- 4) фактори економічної ефективності використання ресурсів.

З нашої точки зору, виділені групи факторів відображають основні напрями діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, за якими можна стверджувати про досягнуті результати та перспективи розвитку.

Враховуючи попередні дослідження, нами виділено три групи критеріїв, на основі яких будується вся система показників розвитку закладів загальної середньої освіти:

- 1) організаційно-економічна;
- 2) функціонально-цільова;
- 3) соціальна.

На другому етапі здійснюється в дві фази оцінка цілей процесу розвитку.

У першій фазі оцінювання цілей як планованих результатів в якості основних критеріїв пропонується використовувати:

- об'єктивність (відповідність об'єктивним освітнім потребам жителів території, соціальному замовленню);
- реалістичність (відповідність наявним можливостям);
- системність (подання складної мети у вигляді сукупності взаємопов'язаних необхідних змін у кожній ланці логічного ланцюжка: умови — процеси — результати);
- раціональність (подання у формі, доступній для вимірювання, оцінки досягнення бажаних результатів) [4, с. 190].

Організаційною основою розвитку є цільові програми та інноваційні проекти, в яких мають бути зафіксовані цілі

та очікувані результати розвитку, склад реалізованих нововведень.

Перша фаза вимагає також оцінки об'єктивної необхідності кожної з пропонованих новацій (тобто, визначення її цінності з точки зору підвищення якості і доступності освіти для жителів, відповідності їх запитам), її реалістичності (наявності в повному об'ємі необхідної ресурсної бази та прогнозованого заповнення відсутніх ресурсів). Тут же оцінюється така якість планованого нововведення, як її раціональність, що в даному випадку розуміється як потенційна можливість для контролю. Ця можливість створюється за рахунок конкретного формулювання бажаного результату, фіксації його вимірювача і прийняття певного способу оцінки (формули розрахунку, шкали вимірювання для експертної оцінки і т. д.).

З урахуванням того, що для системи освіти характерне планування якісно невизначених результатів (ви-

хованість, компетентність і т. д.), перший етап оцінки пропонованих новацій дозволить максимально знизити цю невизначеність, конкретизувати цілі і зробити інноваційний процес більш керованим та результативним.

На другій фазі оцінки здійснюється визначення ступеня відповідності фактично досягнутих результатів заявленим цільовим орієнтирам. Подібна оцінка є традиційною і по кожному окремому нововведенню не представляє серйозних проблем (за умови повноцінного виконання першої фази), крім збору достовірної інформації про фактичний стан справ. Проблема достовірності інформації є однією з найбільш серйозних перешкод при проведенні оцінки розвитку освіти. Проблема пов'язана з недосконалістю статистики освіти, оскільки дані Держкомстату і відомча статистика не відображають у повному обсязі ті характеристики сучасної системи освіти, які можуть представляти багатовимірні результати і ефекти її розвитку. З іншої сторони, існують методичні та організаційні труднощі збору додаткової цільової інформації, які проявилися при складанні рейтингів регіонів на основі оцінки комплексу показників розвитку системи освіти відповідної території. У той же час досвід показує, що отримання додаткової (по відношенню до статистичної) інформації може бути забезпечене органами управління освіти із значним рівнем надійності інформації через високий контроль за термінами надання і достовірністю.

На другій фазі оцінка послідовності дій буде прямо протилежна тій, що реалізується на першій. Спочатку необхідно оцінити досягнення конкретних результатів, запланованих в рамках проектів і програм, а потім вже на основі цих даних оцінити реальні ефекти, котрі отримує система загальної середньої освіти в кінцевому підсумку. Сьогодні цілі розвитку фіксуються в програмах і проектах, що регулюють процес розвитку, як правило, через показники безпосередніх результатів. Однак ці результати найчастіше не можуть дати відповідь на питання про правильність руху і досягнення кінцевих ефектів. Аналіз практики проведення моніторингу та оцінки розвитку систем освіти показує, що в процесі подібної оцінки зазвичай керуються лише безпосередніми результатами реалізації програм розвитку (державних, регіональних, місцевих) як підсумком виконання інноваційних проектів. Так,

наприклад, всі індикатори, запропоновані для оцінки комплексного проекту модернізації освіти, відносяться до показників ресурсів або наявності конкретного виду діяльності, а також до безпосередніх результатів цієї діяльності, тобто змін у системі освіти. Оцінити, що дали затрати ресурсів, вжиті дії та їх безпосередні результати для досягнення кінцевих цілей — підвищення якості і доступності освіти — не представляється можливим. Оцінка передбачуваних ефектів, у тому числі за комплексними критеріями, пов'язана з методичними труднощами.

Перш за все, більшість ефектів мають відстрочений характер і необхідно використовувати спеціальні інструменти прогнозування або експертного оцінювання. У разі проведення комплексної оцінки, через те, що ефекти від процесів розвитку (педагогічні, економічні, соціальні) являють собою якісно різні суті, не мають єдиних одиниць вираження і вимірювання, необхідно використовувати універсальні показники (які ще не запропоновані для системи освіти) або їх заміники у вигляді якісних чи кількісних шкал оцінки.

Третій етап передбачає обґрунтування принципів формування та розробку системи показників розвитку загальної середньої освіти.

Отже, в основу формування системи показників розвитку закладів загальної середньої освіти покладені наступні принципи:

1) відображення цілей діяльності. Основною метою діяльності загальноосвітнього закладу є надання освітніх послуг, забезпечення готовності випускників до життя в постіндустріальному інформаційному суспільстві, відповідності сучасним міжнародним вимогам;

2) доступність. Важливість використання при оцінці показників, які можна розрахувати за даними офіційної звітності або за даними, наявними у внутрішній звітності установ;

3) наявність причинно-наслідкового зв'язку. Вибрані показники повинні бути пов'язані між собою, а також чинити вплив на загальний інтегральний показник розвитку. Наявність такого зв'язку забезпечує формування логічної системи оцінки;

4) кількісне вираження. Застосування кількісних індикаторів сприяє більшій об'єктивності процесу оцінки [5, с. 76; 6, с. 140].

Запропонована нами система показників, яка сформована у відповідності до зазначених принципів, цілей, критеріїв та факторів, представлена на рис. 3.

На четвертому етапі впроваджується методика оцінювання, що базується на використанні інтервальної бальної шкали та передбачає кількісні і якісні результати, які підлягають оцінці, і переводяться за певним алгоритмом у відповідну кількість балів. На стадії розробки програм це вимагає чіткої і конкретної фіксації рівня бажаних результатів, якому при проведенні оцінки на другому етапі буде відповідати максимально можливий бал. Конкретизація та алгоритм розрахунку показників буде представлено в наступних дослідженнях автора.

П'ятий етап передбачає здійснення аналізу отриманих значень показників та об'єднання їх в групи, які диференційовані за рівнем розвитку. Нами сформована шкала значень показників розвитку, яка дозволяє розділити заклади загальної середньої освіти за групами, що їх характеризують (табл. 1).

Подальший аналіз результатів оцінки дозволяє виявити фактори, які мають суттєвий вплив на рівень розвитку. Виокремлені фактори, котрі мають позитивний чи негативний вплив на рівень розвитку, дозволяють сформулювати рекомендації по його вдосконаленню.

Шостий етап передбачає аналіз типологічних груп, а також індивідуальний аналіз отриманих результатів по-

Таблиця 1. Класифікація закладів загальної середньої освіти за рівнем розвитку

№ з/п	Відхилення від максимального значення показника розвитку, %	Рівень розвитку
1	0—25	Високий рівень розвитку
2	26—45	Середній рівень розвитку
3	45—60	Задовільний рівень розвитку
4	61—80	Низький рівень розвитку
5	>80	Незадовільний рівень розвитку

казників розвитку загальноосвітніх навчальних закладів з метою формування рекомендацій для кожної групи.

Рекомендації відображають комплекс заходів для підвищення рівня результатів діяльності закладів загальної середньої освіти і, відповідно, рівня розвитку всієї системи.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати дослідження, можна стверджувати, що нами використаний системний підхід до визначення механізму розвитку закладів загальної середньої освіти.

При розробці матеріалів методичного характеру структуровані і систематизовані всі фактори, критерії, цілі та принципи, які впливають на результати діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, встановлені і спроектовані зв'язки між ними. У результаті сформована комплексна система оцінки рівня розвитку закладів загальної середньої освіти, яка дозволяє не лише співвідносити досягнуті результати з використаними ресурсами, але й виявити фактори (групи факторів), які позитивно чи негативно впливають на функціонування загальноосвітніх навчальних закладів.

Література:

1. Каленюк І.С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку: монографія / І.С. Каленюк. — К.: ТОВ "Кадри", 2001. — 326 с.
  2. Паращенко Л.І. Державне управління розвитком загальної середньої освіти в Україні: методологія, стратегії, механізми: монографія / Л.І. Паращенко. — К.: Майстер кн., 2011. — 536 с.
  3. Стадник А.М. Державне управління системою загальної середньої освіти на регіональному рівні: автореф. дис. канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / А.М. Стадник. — Донецьк: Донецький державний університет управління, 2009. — 23 с.
  4. Пуденко Т.И. Управление устойчивым развитием муниципальной системы образования в условиях социально-экономических трансформаций: монография. — М.: Граф-дизайн. — 2010. — 540 с.
  5. Башкина Г.В. Теоретические основы и научно-методическое обеспечение совершенствования организационно-экономического механизма в образовании: дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / Башкина Г.В. — Санкт-Петербург, 2006. — 180 с.
  6. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні — інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В.Г. Кремень. — К.: Грамота, 2005. — 448 с.
  7. Шестаковська Т.Л. Класифікація ресурсів закладів середньої освіти для забезпечення їх сталого розвитку / Т.Л. Шестаковська // Інтеграція науки і практики як умова економічного зростання країни: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 25—26 травня 2012 року). Дніпропетровськ: НО "Перспектива", 2012. — 128 с. — С. 84—86.
- Стаття надійшла до редакції 09.04.2013 р.*